

Stipe Šuvar

Odsjek za sociologiju, Filozofski fakultet
Zagreb, Đure Salaja 3

Kamo ide grad i čime li se to bavi urbana sociologija?

Ovdje parafraziramo poznato pitanje Georgesa Friedmanna: Kamo ide ljudski rad? Doista, u suvremenosti se svom težinom postavlja pitanje: Kamo to ide, kamo to možda nepovratno srlja ljudski grad? Friedmann je odgovorio: ljudski se rad mrvči, gubi svoj smisao za onoga tko radi, iščezava svaka prisnost radnika s predmetom rada, rezultatom i suradnicima. To je samo drugim riječima izražena Marxova i marksistička misao o otuđenju rada. Mogli bismo reći: i grad se mrvči, razbija, guši u neviđenoj fizičkoj ekspanziji, a to je samo prostorni izraz postojećih proizvodnih snaga čovječanstva (premda je i sam grad, što nam Lefebvre pokazuje, proizvodna snaga) i isto tako neizbježno čedo krize rasta na onoj ekonomskoj osnovi i po onoj ekonomskoj logici koja je svojstvena kapitalizmu: rast svega po svaku cijenu, sve do granica rasta!

Pitanje o sudbini grada i pitanje što će to s njim naposljetku biti, davno je postavljeno. Neizravno ga je postavio još Rousseau, a nije možda slučajno da je Tommaso Campanella svoje zamišljeno društvo imenovao kao *Grad Sunca*. (Danas imamo, doduše, samo grad smoga i parazitske gradove u tropskim predjelima koji stradaju i od žege!) Opažajući sukob selo—grad, koji se s razvojem kapitalizma i s prvom industrijskom revolucijom zaoštrio, socijalisti — utopisti, pa poslije i anarhisti i zagovornici tolstojevskog seoskog mira i robinzonkrusovske idile pokušali su ili zagovarati povratak selu i seoskim obrascima života (ne dosežući do ozbiljnosti pitanja: a je li to doista moguće, a da čovjek ne poništava vlastitu historiju, i kamo i to doista vodi) ili dokazivati progresivnost i perspektivnost *konačne pobjede* grada nad selom. Analizirajući život radničke klase u industrijskom gradu svoga vremena, Engels se pobunio protiv klasne segregacije u gradskom prostoru, koja je, dakako, bila izraz klasne eksploatacije u društvu i posebno se izjasnio za uništenje *velikog grada*, na što se do danas pozivaju oni marksisti koji smatraju da je jedino potrebno *ograničiti veličinu grada*, pa će onda s gradom biti sve u redu (poučne su u tom smislu neke polemike među sovjetskim naučnim

radnicima). Građanski humanist Oswald Spengler rastužen zbog propasti Zapada, pružit će objašnjenje da je grad bolestan po samoj svojoj prirodi. Iako su daleko od pogleda na svijet koji ispovijeda Spengler, mnogi marksisti kao da i sami polaze od tog uvjerenja o bolesti, monstruoznosti, neizlječivosti grada i od gotovo podsvjesnog okrivljanjanja grada za dehumanizaciju. Mnogi su marksisti zarobljeni spoznajom da je grad oduvijek bio sjedište vlasti i eksploatacije, pa konsekventno tome smatraju da za grad i nema izlaza: s padom vlasti kao organiziranog nasilja vladajuće klase, odnosno eksploatatorske manjine u društvu, i s dokidanjem eksploatacije treba da nestane i grad, ovakav kakav jest. Grad kakav je danas doista treba da iščezne, o tome spora nema. Ali marksisti nisu dosad ni pokušali dati odgovor kakav bi grad trebao i mogao da bude, ili su pak njihovi rijetki pokušaji da takav odgovor daju bili bezuspješni. Jedino je Henri Lefebvre pokušao prodrijeti dalje, svojim shvaćanjem *urbane revolucije* i svojom zamišlju o *urbanom društvu* kao virtuelnom i mogućem.

Što je grad, kako se u povijesti razvijao i što ga čeka — to su pitanja koja je svaka misao o gradu postavljala, ali kao da se nijedna nije vinula do iole pouzdanih odgovora. Famosni Max Weber pozabavio se i gradom, i njegova studija o gradu možda je i najbolja među njegovim studijama, uz onu o birokraciji. Ali taj pedantni sistematizator nije daleko otišao u sagledavanju fenomena grada, i danas pogotovu njegove eksplikacije možemo smatrati nedostatnim a tipologije zastarjelim. Kulturološki organicist Lewis Mumford, najbolji živući poznavalac historije grada, do krajnosti je uznemiren propadanjem grada, bezizlazjem u kojemu se našao današnji megalopolis. Grad je počeo kao nekropolis i završava kao nekropolis, jer se megalopolis pretvara u vlastito groblje! Grad je sebe prekoračio i rasprsnuo se kao kamena posuda; on se u suvremenosti formirao kao bezoblična kancerозна izraslina u prostoru, i sada njime vlada Kibernetička soba. Zagovarajući »nevidljivi grad«, Mumford kao da i ne vjeruje u njegovu mogućnost, u mogućnost da grad povрати sebi oblik, da diše kao stvaralački organizam, da se regenerira.

Bezbrojne koncepcije o idealnom gradu, tako omiljene danas kod svih koji o gradu razmišljaju na razini feljtona u sentimentalnim novinama, imaju odreda konzervativnu potku, polaze od žala za seoskom prošlošću. *Ruralni eksodus*, tako silovito ubrzan prvom industrijskom revolucijom i masovan sve do naših dana, čini se da se smiruje, barem u razvijenim (u tehnološkom smislu) zemljama i kao da ga smjenjuje *urbani eksodus*, otpočet najprije u jurnjavi srednjih slojeva i potrošački korumpiranog radništva u zemljama — metropolama svjetskog kapitalističkog tržišta iz velikog grada u njegova predgrađa (tzv. suburbanizacija). Henri Mendras najavio je *kraj seljaka*, a K. Boulding kraj agrarne civilizacije. Ako je tako, kamo ćemo se to vraćati odlazeći u selo? Da li selo ostaje, ako nestaje seljaka? Kao što i naš M. Prelog upozorava, iza napada na grad i potragâ za idealnim mikroblokovima u njegovu okrilju, koje bi tobože bile izlaz za nagomilane teškoće gradskoga života, krije se ideja da je *obrazac seoskog susjedstva* nenadoknadiv i da jedino ono osigurava komunikativnost i socijabilnost. A zar ne bismo ovdje mogli parafrazirati Marxa, te govoriti i o *idiotizmu susjedstva*, upravo zbog skućenosti međuljudskih odnosa i vidokruga u njemu?

Povratak seoskom životu u okrilju grada nije, dakako, moguć, ali ni povratak selu u kojemu bi i dalje živjeli seljaci. Mi možemo žaliti što iščezava biće, koje je kroz cijelu historiju klasnog društva bilo nezamjenjivi proizvođač hrane, glavni objekat političke vlasti i kulturne infiltracije grada, a do izbijanja prve industrijske revolucije činilo je najmanje devet desetina ljudskog roda. I dan-danas seljaštvo čini impozantnu većinu čovječanstva, te u svjetlu te činjenice ima malo opravdanja najavljivati njegov kraj, ali svijet mora posvuda industrijalizirati poljoprivredu, da bi se osigurala hrana u uvjetima demografske eksplozije, što seljak i seljačka organizacija proizvodnje ne mogu. Pitanje je da li bi uopće izbile i uspjele velike revolucije našeg stoljeća, koje su najviše prokrčile put socijalizmu, a posve sigurno ne bi bilo ni narodnooslobodilačkih borbi naroda u nekadašnjim kolonijama, da seljak nije odigrao ključnu ulogu u suprotstavljanju vladavini kapitalizma, preostalim feudalnim odnosima i nacionalnim porobljivanjima. Zašto je to tako, odnosno zašto je tako moralo biti, svojedobno su objasnili Lenjin i Mao Ce Tung, a u novije vrijeme, recimo, i Frantz Fanon i Ernesto Che Guevara. No, usprkos svemu tome, svaka pomisao da se sačuvaju selo i seljak, onakvi kakvi su do jučer bili i kakvi su još danas, jest iluzorna, a u društvenom i političkom pogledu reakcionarna. Prema tome, povratak seoskom životu kao krilatica jest obična floskula, pa i kada je bijeg iz sadašnjeg grada neizbježan i u toku.

Formiranje metropolitanskih prstenova, izrastanje velikih konurbacija, povezivanje velikih gradova svijeta u urbanizirane koridore — sve je to rezultat stihijskih tokova urbanizacije, u kojima nema ni trunca ljudske osmišljene intervencije, ako se izuzme čisto vatrogasna uloga gradskih upravljača i urbanista. A vizije urbanista, doduše, imaju ponekad smjela *tehnička* rješenja, ali ne i minimum *ljudskih* rješenja, koja bi počivala na potrebi *preokretanja načina proizvodnje*, da bi se *preokrenuo i sam grad*. Urbanisti su u našem vremenu posvuda više-manje nemoćni tehničari a slijepi ili naivni humanisti. Ni najveći među njima nisu uočili bit problema. Le Corbusier pokušao je razmišljati o urbanizmu, i to je bilo dovoljno da postane najutjecajniji urbanist našeg vremena. Ali je postigao malo: nešto više svjetla i sunca na prozorima ljudskih spavaonica. U četvrtima koje su podizane prema njegovim osnovnim idejama nestala je ulica kao ljudski svakidašnji teatar i stjecište ljudskih kontakata, bez kojeg nema samog grada, a javila se pustoš i osama u velikim nagomilanim zgradama i oko njih. Ni razvikani Doxiadis nije postigo nešto više od biznismenskog služenja ideji ekspanzije grada na onim pretpostavkama koje je dala građanska, kapitalistička civilizacija. Stoga i svaki *bijeg iz grada*, svaki pokušaj da se formira *antigrad*, ne donosi drugog ishoda osim formiranja suburbija i prstenova koji sadašnji grad produžuju a ne mijenjaju. Kamo to vodi, pokazao nam je najnadahnutije upravo Mumford.

Ako se s pravom misli da je uvjerenje o neizbježnosti magalopolisa fatalno, onda se moramo složiti i s ocjenom da je zalaganje za male, prijatne gradiće, »koji ne poznaju nerješive probleme«, a koji bi spriječili širenje golemih gradova po obalama i dolinama kontinenata u najmanju ruku veoma naivno.

Gdje je izlaz iz problema što ih donosi nekontrolirani gradski gigantizam? Na žalost, pravog odgovora još nema.

Socijalistička su društva malo ili gotovo ništa do sada učinila da se *pitanje o gradu i smisao razvoja grada* postave i istraže u duhu osnovnih ljudskih

intencija samog socijalizma. Više se imitira razvoj koji se već javio u zemljama danas razvijenog kapitalizma nego što se traže nova rješenja u razvoju gradova. Čini se da marksistička misao nije nigdje toliko neplodna koliko na području urbane sociologije i urbanizma, na području razmišljanja o prostoru. Gdje se kriju razlozi tog činjenici?

Kao što nam svjedoči Anatole Kopp (*Ville et révolution*), u mladoj sovjetskoj zemlji, u Oktobru i poslije, urbanistička je misao bila na tragu rješenja koja bi bila dostojna revolucije. Ali je i nju ubrzo zagušila birokratska represija, i u Sovjetskom Savezu umjesto realiziranih *socgoroda* prevagnulo je imitatorstvo u stilu imperijalnih rješenja sa golemim palačama, pompoznim spomenicima i svjetionicima. Neka se vidi moć i sjaj!

Prava pitanja o gradu, ona pitanja kojima se ne bavi ni jedva nastajuća urbana sociologija u nas, svakako su pitanja: *kako izgraditi grad, kako organizirati prostor koji će izražavati preokret u načinu proizvodnje, tendenciju vladavine proizvođača nad uvjetima proizvodnje i potrošnje, kako grad iz izloga robe pretvoriti u poprište istinskog kolektivnog života, kako decentralizirati tekovine koje je grad tokom povijesti prigrabio i optimalno ih razmjestiti na cijeli prostor koji ljudi obitavaju.*

Da ne bismo ostali na razini općih refleksija, pokušajmo to konkretizirati letimičnim osvrtom na problematiku prostornog planiranja u našoj zemlji, koju inače smatramo i osnovnim predmetom urbane sociologije kakva bi se u nas trebala razvijati.

U nas sazrijevaju spoznaje o prostornom planiranju kao o djelatnosti kojom se preskaču granice gradskih naselja, kao o teoriji i praksi uređivanja prostora, njegova korištenja, njegova humaniziranja, njegove optimalne upotrebe u korist čovjeka i društva. Ali još se relativno malo čini na tome da se ono razvije. Zapravo, i privredno planiranje u užem smislu i društveno planiranje u širem smislu morali bi biti samo elementi prostornog planiranja. Prostorno je planiranje sveobuhvatnije. Ono računa i s prirodom, zemljištem, vodom, ekološkim činiocima, s potrebom da čovjek štedi prirodu i da čuva i razvija uvjete života koji neće voditi njegovu degeneriranju.

Upravo u prostornom planiranju kao kompleksnom sistemu mjerâ mora doći do izražaja ona koncepcija ljudskog napretka i humanizacije ljudskog života, koja je sadržana u Marxovim radovima, a mogli bismo je nazvati ekonomija zaliha, umjesto ekonomije pukog besmislenog i raskošnog trošenja i proizvođenja da bi čovjek postao tobože bogatiji, a zapravo osiromašivao sebe i svoje ljudske potrebe. Građanska filozofija progresa bila je inspirator prometejskog industrijalizma, odnosno produktivističke orijentacije da se proizvodi što više i da se proizvodi po svaku cijenu, a dakako, ne radi zadovoljenja istinskih ljudskih potreba, već radi ubiranja profita ili građenja ljudskog prestiža na postvarivanju samih ljudi, na grabežu što veće količine dobara.

Socijalizam treba da osigurava »normalno« i »zdravo« zadovoljavanje potreba svih ljudi, i treba da u tom smislu bude što više egalitarno društvo i da čovjeku doista priušti zdravu prehranu, ugodno stanovanje, čuvanje zdravlja, kreativno provođenje slobodnog vremena. A najviše čime socijalizam može i treba da obogaćuje čovjeka upravo je — sloboda čovjeka da se afirmira i pokazuje kao društveno biće svojim radom, svojim načinom života,

zajedništvom. Kako organiziranje i opremanje prostora i njegovo korištenje mogu tome pridonijeti, pitanje je na koje još, na žalost, nije pružen odgovor.

Socijalistička bi filozofija progresa morala biti ugrađena i u naše prostorno planiranje. Bojim se, međutim, da u nas ljudi koji se sada nalaze u ulozi prostornih planera, da oni »segmenti« društva koji treba da prostorno planiranje razvijaju, nasljeđuju manje-više građansku filozofiju progresa. U tom smislu mi još nismo pružili teorijsku i idejnu pripremu prostornog planiranja u skladu s osnovnim marksističkim spoznajama.

Stoga se naši gradovi i sva naselja i dalje razvijaju uglavnom po logici razvoja i po »modelima« koje je stvorilo građansko društvo.

A to se odnosi i na stanove i na stanovanje. Današnji je naš stan samo »otpadak« stana dobro stojeće građanske porodice iz XIX stoljeća.

Ulice u gradovima uređuju se po principu što veće propulzivnosti za prometna vozila, a zdanja po principu tehničke perfektnosti. Na svakidašnje potrebe čovjeka malo se misli ili nimalo.

U našim gradovima još je uvijek izrazita klasno-socijalna segregacija u prostoru. Podižu se četvrti za »bijeleg ovratnike«, za tzv. srednje slojeve. U njima su nagomilane zgrade koje nalikuju na kutije šibica, nekad postavljene uzgor, a nekad položene. Uniformnost i sivilo takvih četvrti izraz je činovničkog duha, koji ima potrebu da sve stavi u fascikle, da svoju kancelariju drži uredno i da sve stvari poreda radi nekog geometrijskog dojma središtenosti, a u ljudskom smislu to je prazno i dehumanizirano.

Na drugoj strani stihijno, na »divlje« nastaju tradicionalna prigradska naselja, u koja se pretežno smještaju proizvodni radnici i svijet koji iz sela navaljuje u gradove. U tom se slučaju radi o tzv. *paraurbanizaciji*, odnosno o lažnoj urbanizaciji. Dogodio se premještaj u prostoru, a stvarne urbane tekovine nisu osvojene, i nastavlja se živjeti jednim manje-više tradicionalnim načinom života, po seoskim obrascima.

Dakle, mi još nemamo »modela« urbanizacije ni urbanizma koji bi izražavao osnovne težnje socijalističkog društva. Privatna stambena izgradnja ne samo da je nužda nego mora biti i poželjnija u uvjetima dehumanizacije društvene izgradnje.

Prostorno planiranje mora da obuhvati cijeli teritorij, a to znači da ono treba da kalkulira i sa selom i sa seoskim elementom. Seoska se naselja stihijno ili raseljavaju i propadaju ili stihijno narastaju, preuzimajući gradske obrasce, a to u uvjetima oskudice intelektualnih i civilizacijskih tekovina u selu može dovesti i dovodi samo do rugobnih prostornih izraza čežnje seoskog čovjeka da i on postane »moderan« i da postigne tzv. civilizacijski standard.

Moramo se nadati da će pritisak nepovoljnih tendencija u prostornom razvoju ubrzo prisiliti širu društvenu zajednicu da povede jednu svestranu i racionalnu politiku prostornog planiranja, u koju će biti ugrađeni osnovni socijalistički kriteriji rada i življenja. Možemo se, doduše, tješiti da i druge socijalističke zemlje ne stoje u odnosu na našu bolje u prostornom planiranju, nego čak i lošije, ali to nije opravdanje za određenu indiferentnost društva prema učincima stihije.

Da se razumijemo: prostorno planiranje nije briga samo izoliranih grupa stručnjaka i nadležnih ljudi u upravi, već društvene zajednice na svim razinama, od naselja do federacije.

Stipe Šuvar

WHERE DOES CITY GO AND WHAT DOES URBAN SOCIOLOGY
OCCUPY ITSELF WITH?

(S u m m a r y)

In order to answer the question concerning the destiny of a city, the author has first and foremost paid attention to the development of a city and urban society through history. On basis of analysis he has concluded that there is not one conception about a city (except the one by H. Lefebvr) to offer some reliable answers. Furthermore, the author emphasizes that all the popular contemporary conceptions about an ideal city have a conservative feature in themselves because they are based on sorrow for the rural past. Nowadays we witness the urban exodus, but not as a return to rural way of living under the protection of a city, because each idea about the village and villagers being kept unchanged, is just illusory.

The author emphasizes that the development of cities results from the periodical fluxes of urbanization without intervention that has been given human meaning, without minimum human solutions in the visions of urbanists. That uncontrolled gigantic urbanization can be avoided by turning over the methods of production. All other »solutions« are the forming of suburban colonies and rings surrounding a contemporary city. In fact, there is no way out from the inevitability of megalopolis for the moment. Even socialist societies have been inclined to imitate the development of a capitalist city, forgetting to present the question of a city according to the principal human intentions of socialism.

Conclusion about the necessity regarding the marxist conception in the field of urban sociology and reflections about space, have been brought out by the author in order to answer the yet unanswerable question — in what way should a city be built and space organized as to exhibit total change in methods of production, tendency of a product to take over control over the means of production and consumption? In order to answer that question, Šuvar apostrophizes necessity for the marxist conception of stock economy and fulfillment of true human needs of all people in space planning to be made emphatic. That is where the meaning of socialist progress philosophy resides.

Translated by *Biserka Cesarec*